

OLTARZ SIEDEMNASTOWIECZNY W KOŚCIELE ŚW. ANNY W KOŃSKOWOLI

Do zabytków na ogół mniej znanych, znajdujących się na prowincji, należy ołtarz siedemnastowieczny w prezbiterium kościoła św. Anny w Końskowoli (powiat puławski). Pierwszą o nim wiadomość drukowaną podał *Słownik Geograficzny*, t. IV, s. 358. O kościele św. Anny czytamy tam m. in.: „Z ołtarzy znajduje się w nim tylko wielki wcale dobrego dłuta i w stylu wiekowi właściwym. Mieści się w tym ołtarzu duży obraz św. Anny i Najświętszą Panną z Dzieciątką Jezus, malowany na drzewie przez Stanisława Szczerbica, o czym mówi podpis Stanislaus Szczerbic *pinxit anno domini* 1618. Przy drugiej stronie obrazu w odpowiednim miejscu wymalowany jest klęczący kapłan w komży prawdopodobnie ks. Lisowicz — fundator, za nim rodzaj herbu a raczej znaku, jakiego często używali mieszczanie, otoczonego cyframi. Koło tego głównego obrazu znajdują się cztery inne wyobrażające patronów królestwa śś. Wojciecha, Stanisława, Jacka i Florianą. Nad nimi zaś obraz Wniebowzięcia Najświętszej Panny dosyć osobliwie pomyślany. Wszystkie te obrazy są jednej ręki i wcale dobrego pędzla”. Krótką wzmiankę o obrazie umieścił też W. Husarski w „Biul. Sztuki”, s. 225—226, pt. *Obraz Stanisława Szczerbica malarza lubelskiego z wieku XVII*.

Bardziej uzasadnione wiadomości o powstaniu ołtarza, na których może i poprzedni autorzy opierali się, zawierają „Akta wizyty generalnej w trzech diekanatach — Chodelskim, Urzędowskim i Kazimierskim... r. 1781 — 1782”. (Arch. Kurii Biskupiej w Lublinie). Czytamy tam, że „Kościół św. Anny szpitalny na przedmieściu Końskowolskim jest przez ś. p. X Stanisława Lisowicza Proboszcza Końskowolskiego z Fundamentów wymurowany, Konsekrowany Roku 1613. Dnia 16 czerwca... w którym

jeden ołtarz znajduje się z obrazem Św. Anny, wyżej zaś Św. Marii Magdaleny. To opisanie w dawnych wizytach w Roku 1633-y, w Roku 1722-y, w Roku 1739-y, w Roku 1740-y znajduje się". Inwentarz z r. 1921 w Aktach Konsystorza Jeneralnego Diecezji Lubelskiej (arch. K. B. w Lublinie), jakkolwiek zawiera na początku powołanie się na inwentarz z r. 1629, powtarza fakty wyżej przytoczone, dodając, że „wielki ołtarz postawiony z drzewa” jest „malowany olejno ze złoceniami ozdobiony rzeźbami. Stanowi jakby tryptyk z bocznymi skrzydłami”. Główny obraz przedstawia św. Annę. „U dołu tego obrazu mała postać ks. kłęcząca i litery 1618 r. X. S. Z. L. P. K. Jest to wizerunek ks. Stanisława z Zalesia Lisowicza proboszcza końskowolskiego, który jako fundator umieścić kazał swój wizerunek”.

Podane wyżej wiadomości wyczerpują znane nam dzieje ołtarza i zdobiących go obrazów.

Ołtarz wielki kościoła poszpitalnego pod wezw. św. Anny ustawiony jest przed zamykającą prezbiterium absydą i zajmuje całą szerokość tego ostatniego. Składa się z mensy (nowej) i *retabulum* wykonanego z drzewa, wzorowane na średniowiecznych tryptykach. Retabulum składa się z części środkowej, o charakterze architektonicznym, podzielonej na dwie kondygnacje ujęte w kolumny i zwieńczone gzymsami, z niewielkiego zwieńczenia w postaci rozerwanego frontonu, dwu skrzydeł naśladowujących dość ściśle skrzydła prawdziwego tryptyku oraz z trójkątnych w przybliżeniu pól, wypełniających przestrzeń między górnymi liniami skrzydeł a kolumnami górnej kondygnacji części środkowej. Całość tych pól wypełnia ornament, tworzący i jego zarys zewnętrzny. Całość ustawiona jest na podstawie, która zastępuje tu *predellę* i której długość odpowiada szerokości całego ołtarza.

Dla rozbicia płaszczyzny *retabulum* artysta wprowadził elementy architektury monumetalnej, traktując je jednak z pewną swobodą. A więc brak architrawów i fryzów, profile gzymsów potraktowane swoiście; kolumny wprawdzie korynckie, ale górne płyty głowic ustawione pod kątem. Trzony kolumn są przedzielone mniej więcej na 1/3 wysokości pierścieniem. Pokrywa je

ornament, przy czym dolną część trzonu zdobi ornament okuciowy, skomponowany na zasadzie symetrii, podczas gdy górną — winna latorośl, ułożone na liniach ukośnych — trzy gałązki na każdej kolumnie, ułożona jedna nad drugą. W górnych kolumnach górną część trzonów zamiast ornamentu roślinnego zdobią kanele. W ornamencie okuciowym dolnej połowy kolumn dolnych w kierunku pionowym i poziomym następuje kolejność w zamianie motywu — kaboszon, raut, kwiat stylizowany. Ornament pokrywający, a właściwie tworzący górne pola trójkątne nad skrzydłami ołtarza — okuciowy.

Program ikonograficzny zdobiących ołtarz obrazów podaliśmy wyżej. Obraz środkowy, największy, przedstawia św. Annę z Matką Boską, siedzące na ławie na tle wnętrza, oraz Dzieciątka Jezus, które N. Maria P. trzyma stojące na jej kolanach. U stóp ich drobna postać donatora, a za postacią napis: *Nunc 1618 Aetatis Suae 45* oraz herb w kształcie tarczy, na której znajduje się czerwone serce przebite strzałą, a pod nim szaflik murarski. Tarczę tę otaczają literay: X. S. Z. L. P. K. Z prawej strony obrazu widzimy drugi napis, który brzmi: *Stanislaus Szerbic pinxit Sic Ano Dni 1618*.

Obraz górny, mniejszy nieco od pierwszego, przedstawia św. Marię Magdalene, stojącą na tle rozległego krajobrazu, na niewielkim pagórku, z którego wytryska źródło. Podtrzymują ją cztery unoszący się w powietrzu aniołowie. Sceny w skrzydłach wyobrażają świętych patronów Polski, mianowicie (kolejno, w kierunku strzałki zegarowej): 1) św. Jacka modlącego się przed ołtarzem, 2) św. Wojciecha w stroju arcybiskupim na tle krajobrazu, z dodaniem na wysokości stóp świętego, sceny jego męczeństwa, 3) św. Stanisława na tle wnętrza kościoła, wskrzeszającego Piotrawina, 4) św. Floriana, ubranego w tunikę, z płaszczem przerzuconym przez ramię, gaszącego za pomocą szaflika z wodą płonące miasto. W szczycie ołtarza obraz o kształcie trójkąta równoramiennego przedstawi popiersie Boga Ojca.

Analiza formalna obrazów w ołtarzu końskowolskim wykazuje przewagę rysunku nad barwą, trzymającą się ściśle w granicach

Końskowola, kościół św. Anny. Ołtarz (XVII w.). Fot. H. Gawarecki

wyznaczonych jej przez rysunek (linię). Charakter linii natomiast zdradza staranie się artysty o dostosowanie linii do obiektu przez różnicowanie linii przy odtwarzaniu szat (linia twarda, łagodzona w zależności od szerokości fałd), przy rysowaniu twarzy (miękką linią w twarzach kobiecych, twarda — w twarzach męskich). Ręce artysta rysuje o długich dłoniach i palcach, nieraz z przesadą lub nie umie poradzić sobie z właściwym ich odtworzeniem. Wszystkie akcesoria występujące w obrazach narysowane są linią twardą, w przeciwieństwie do pejzaży, które oddane są bardzo łagodnie.

Co do barwy, nie ma mowy o jednej tonacji. Malarz dysponuje kilkoma kolorami, przeważnie odcieniami barw zasadniczych: liłowo-różowym, brązowo-czerwonym, niebieskim z domieszką zieleni, ugrami, stłumioną czerwienią, zielonym z domieszką brązowego i ciemnozielonym. Stosując jaskrawe zestawienia barwne, podkreślone jeszcze przez ogólny koloryt retabulum, które utrzymane jest w kolorze ultramaryny, przy złożonych kapitelach,

gzymśach i ramach obrazów, stworzył artysta nieprzyjemną dla oka całość, znamionującą prowincjonalny jej charakter. Jest to zresztą w zgodzie z brakiem finezji w wykonaniu ornamentu. Ciekawym faktem jest powtarzalność jednakowych plam barwnych w różnych scenach, co prawda nie zawsze stosowanych do tych samych szczegółów, ale nie mniej mówiących o wykonaniu wszystkich obrazów tego ołtarza przez jednego malarza lub co najmniej przez jeden warsztat. Dodatnią stroną malowideł ołtarza stanowi wydobycie plastyczności brył i figur przy pomocy światłocienia.

Z ołtarzy wykazujących podobny do opisanego tu pod względem ogólnego układu wymienić można ołtarze w Bolesławiu, Barcicach, Felsztynie, Krzemienicy, a szczególnie ołtarz w Barcicach. Za prototyp ołtarza końskowolskiego względnie innych ołtarzy tego rodzaju można przyjąć tryptyk renesansowy w Pleszowie, z drugiej połowy XVI w. Na tle innych dzieł tego rodzaju ołtarz końskowolski nie wznosi się ponad poziom prowincjonalnego dzieła sztuki, mimo wykazania pewnych starań ze strony wykonawcy. Pewne trudności nasuwa ustalenie osoby tego wykonawcy jak i daty powstania ołtarza. Powtarzanie w obrazach tych samych barw pozwalałoby domyślać się wspólnego ich autora. Sygnowanie jednego z tych obrazów, głównego przez malarza Stanisława Szczerbica w r. 1618 nasuwa, w związku z poprzednio wypowiedzianą uwagą, przypuszczenie, że ten właśnie Stanisław Szczerbic był autorem i innych obrazów tego ołtarza. Oprawę snycerską do tych obrazów, tzn. sam ołtarz wykonał zapewne snycerz będący na usługach Szczerbica. Daty powstania ołtarza nie znamy. Kościół św. Anny konsekrowany został w r. 1613, a główny obraz w ołtarzu sygnowany jest rokiem 1618. Należy sądzić, że i sam ołtarz również w r. 1618 był wykończony, a właściwie musiał powstać nawet przed 1618. Fundatorem ołtarza był niewątpliwie ks. Stanisław z Zalesia Lisowicz, proboszcz końskowolski, gdyż jego herb i litery są na głównym obrazie, a dane archiwalne podają go jako fundatora całego kościoła.